

ČESKOSLOVENSKO-MAĎARSKÝ POMĚR V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ JAKO SOUČÁST VERSAILLESKÉHO SYSTÉMU V PODMÍNKÁCH VŠEOBECNÉ KRIZE KAPITALISMU

První světovou válkou v letech 1914—1918 se vybilý rozporý vrcholného období imperialismu a po ní se změnil nejen vnější teritoriální obraz Evropy, nýbrž došlo i k daleko podstatnějším převratům ve vnitřní diferenciaci společenské struktury jednotlivých státních a národních entit. Vznik nového společenského řádu znamenal počátek kvalitativně nové etapy obecných dějin lidstva. Revoluční proces se stal i zjevně jejich permanentní součástí. Realizuje se dodnes rozšiřováním a upevňováním socialismu a završováním revolucí a antikoloniálních národněosvobozeneckých hnutí „třetího světa“ v dalších a dalších zemích.

Období 1918—1938 představuje v tomto vývoji první jistým způsobem ohraničenou etapu. Všeobecná krize kapitalismu je v té době charakterizována první vlnou socialistické revoluce, v Sovětském Rusku vítězně završené, a versailleským uspořádáním Evropy a světa.

Existence SSSR ovlivnila historický vývoj jak svou fakticitou, tak jejím odrazem v myšlení, projevech a postojích proletářských mas mnoha evropských zemí a ovšem i v reakcích vládnoucí buržoazie. Pařížský systém smluv mezi vítěznými a poraženými státy a jejich spojenci představoval oproti předválečnému stavu novou a ještě složitější uspořádanou masu konfliktogenních relací. Rozdělení sil bylo opětně založeno na imperialistických principech, tentokrát ovšem v podmínkách časově i prostоровě rozsáhlé krizi kapitalistického systému.

Základními dilemmaty versailleského uspořádání byly vzájemný poměr sil a křižujících se ambic vítězných mocností evropských i zámořských mezi sebou a vůči ostatním partnerům; existence poražených, postupně „regenerujících“ států, jež nerezignovaly na své někdejší postavení a význam; především pak nepřátelský poměr jich každého zvlášť i všech dohromady jako třídně-spoločenského systému vůči nové společenskopolitické formaci na východě evropského kontinentu. Krystalizace těchto rozporů vedla k dalšímu světovému střetnutí v poměrně krátkém intervalu dvaceti let. Neprobíhala přímočaře, působení jednotlivých faktorů mělo

v různých obdobách odlišný význam a účinky v závislosti na jejich momentální konfiguraci.

Prvními důležitými peripetemi prošla versailleská Evropa hned v letech 1920 a 1923. Za postupu revoluce na západ, za intervence proti ní a při likvidaci jejích projevů v jednotlivých zemích se naplno ukázalo rozložení sil stoupců i opozice systému. Na mírové konferenci v Paříži se v roce 1919 jako logický důsledek válečného vývoje a důsledného, mnohotvárného a operativního využití objektivní vojenské převahy Francie prosadila její detailně propracovaná a s nasazením maximálních prostředků uplatňovaná koncepce co nejrozsáhlejšího vlivu na kontinentě, zejména v jeho střední a jihovýchodní části, a maximální možná likvidace vlivu a moci poražených států, především Německa. Zrovnoprávňující a integrující mocenský program americký, který plánoval pro budoucí Evropu mírové řešení konfliktů na půdě Společnosti národů, v seskupení rovnocenných buržoazních států za vedoucí úlohy USA, neuspěl jako koncepce pro konkrétní situaci po roce 1918 naprosto nereálná, vytvořen v izolacionistickém prostředí rozhodujících amerických politických a hospodářských kruhů, které zatím neměly mnoho zájmu na mimoamerických záležitostech.

Vítězné mocnosti — Spojené státy a Velká Británie — byly tedy od počátku jedním z prvků opozice versailleského systému; USA odmítly v červnu 1920 ratifikaci mírové smlouvy a distancovaly se od systému i snah o jeho bezpodmínečné zachování. Anglie pak byla nespokojena s růstem francouzského vlivu v Evropě a z hlediska britských hospodářských zájmů nevýhodným ekonomickopolitickým uspořádáním její střední a jihovýchodní části.

Poražené státy reprezentovaly další — odlišnou — opoziční složku, fungující na bázi buržoazního společenského systému. Německý imperialismus byl zastaven ve svých aspiracích ve střední a jihovýchodní Evropě a na Blízkém východě. Porážka Německa i Rakousko-Uherska byla právně kodifikována se všemi nepříznivými teritoriálními, politickými, vojenskými a ekonomickými důsledky. Opozice poražených států se snažila, jako oficiální politika německá a maďarská 20. let, buď dohodnout a spolupracovat s opozičními směry států vítězných, nebo v druhé linii, jež postupem času nabývala na významu, rozbít systém vlastními silami.

Energie a prostředky k prvním pokusům tohoto druhu se shromažďovaly už v průběhu roku 1919 ve všech poražených státech, nejvýznamněji v Prusku, Bavorsku a Maďarsku. Pokusy tajných ozbrojených organizací o vnitřní převraty jako nástupiště ke zvratu mezinárodní situace však vzhledem k celkové slabosti hnutí vyšly ještě naprázdno (restaurační pokusy v Maďarsku, Kappův puč v Německu). Mocenské i třídní důvody spojovaly pod egidou nejčastěji monarchistickou na počátku 20. let opoziční proudy v určitých kruzích anglické, americké, italské, německé, maďarské, rakouské i francouzské buržoazie.

Všechny jmenované složky buržoazní opozice se různorodým způsobem

spoluzúčastnily na protisovětském tažení Francie a Polska. Jejich úsilí, protože vycházelo ze stejné třídněpolitické podstaty, směřovalo nakonec ke stejnému cíli, jako upevňování československo-rumunsko-francouzsko-polské spolupráce, namířené v neposlední řadě i proti této buržoazní opozici, když složitost vztahů komplikovaly ještě i rozpory uvnitř versailleského tábora, zejména mezi Československem a Polskem.

Zatímco buržoazní opoziční proud byl zaměřen na revizi pouze vnitřní struktury evropského imperialistického systému, na přesun sil v ní, opozice revoluční směřovala k likvidaci samotné imperialistické podstaty versailleského systému, jež měla být předpokladem dalšího šíření revoluce a skutečně demokratického vývoje ve světě. Jedním proudem této revoluční opozice byla politika revolučního Ruska a pak Sovětského svazu, druhým hnutí proletariátu v jednotlivých evropských zemích pod vedením vznikajících komunistických stran. Vznikem Komunistické internacionály dostal celý tento revoluční proces organizační a ideovou základnu. Už na přelomu roku 1918—1919 se totiž evropské revoluční hnutí obohatilo o rys internacionálnosti, překračující původní nacionální postoje, negující omezený buržoazní nacionalismus a nacionální provincialismus.

Narůstající revoluční situace v roce 1920 vedla k nutnosti urychleně podepsat zbývající mírové smlouvy a soustředit se na protisovětský úder, aby se vládnoucí vrstvy v jednotlivých zemích dohodových spojenců mohly soustředit na likvidaci revolučních hnutí ve vlastních zemích. První se touto zdánlivou konzolidací buržoazního pořádku oslabovali vzhledem k budoucím revizním náporům druhých, druhí pak koncentrovali síly k prosazení územních i mocenských revindikací.

Když v roce 1923 skončilo revoluční období porážkou německého proletariátu, existovaly už v zárodečné podobě mnohé z důležitých mocenských, politických a ekonomických příčin imperialistické krize 1938—1939. Možných variant dalšího vývoje bylo po roce 1923 teoreticky více, v podstatě se však versailleský systém stal posléze obětí rozporů v něm samém od počátku obsažených. Na počátku své existence splnil jeden ze svých úkolů — zabránil proniknutí revoluce do svého vlastního organismu. Nedokázal však realizovat to, co si vedle kodifikace poválečného stavu a francouzské hegemonie předsevzali jeho tvůrčové především — totiž zlomit socialistický stát sovětského proletariátu. Celý vývoj pak nakonec vedl k výsledku, kterému měla existence versailleského systému právě zásadně bránit — ke znovuzrození Německa jako stále aktivnějšího a agresivnějšího elementu evropské politiky.

Když sovětský příklad inspiroval vznik komunistického hnutí jako politické reprezentace proletariátu, snaha vykořisťovatelského kapitálu za jakoukoli cenu tento vývoj zadržet vyvolala v život totalitní proudy a režimy různých modifikací (Itálie, Bulharsko, Polsko, Maďarsko, Rumunsko, Jugoslávie, Německo). Znamenaly nakonec ohrožení a zkázu pro rozporuplnou buržoazní demokracii, která se v některých státech, zejména v Československu a ve Francii, pokoušela v rámci třídně nespravedlivého

uspořádání konkurovat svými vyspělými formami revolučnímu systému sociální spravedlnosti a osvobození mas.

* * *

Jeden z trvalých zdrojů napětí ve versailleském uspořádání představoval komplex nově utvořených států ve střední a jihovýchodní Evropě. Byl to prostor výrazně zasažený náparem revoluce, i když v něm nakonec buržoazie ještě uspěla udržet své pozice použitím síly pod egidou myšlenky národního státu, tehdy ještě nové a neopotřebované, v nevyzrálé společenské struktuře, přesto však v daných podmínkách zatím schopné konkurovat ideálu sociálních revolučních přeměn.

Nástupnické státy byly po celé dvacetiletí předmětem úsilí Francie získat a udržet je pod svým vlivem, a předmětem snah ostatních mocností, hlavně Německa a Itálie, z francouzského vlivu je naopak ve svůj prospěch vymanit. Tyto tendence působily v oblasti politické, hospodářské i vojenské, jak k posílení vlastní pozice velmocí, tak k izolaci SSSR a posléze k vytvoření nástupiště proti němu.

Vzájemné vztahy nových států pak byly motivovány a komplikovány jak poměrem k velmocem, tak problémy nových sousedství a nových politicko ekonomických konstelací. Důležitou determinantou a formujícím faktorem těchto vztahů byl mezi jiným poměr vládnoucích vrstev i ostatních složek společnosti k vlastní bezprostředně minulé státní, politické a národní existenci, poválečnými událostmi a mírovými smlouvami podstatně proměněné.

Československo-maďarský a maďarsko-československý poměr v meziválečném období je symptomatickým koncentrátem vyjmenovaných jevů. V roce 1918 se vznikající Československá republika a zanikající Uhry octly v rovině mocenské politiky vládnoucích tříd prakticky na protipólech. Paralelně s touto skutečností existovala nějakou dobu široká, kvalitativně společná platforma revolučního pohybu mas. Působnost jednotlivých elementů sociálního osvobození v nadnárodních dimenzích byla jednak omezována dosud hlubokým působením nacionálních představ ve společenských celcích (docela nevyjímaje ani proletariát jednotlivých zemí), jednak přímo potlačována stále úspěšnější silou vlastních vládnoucích vrstev i mezinárodního imperialismu (to zejména přítomností a fungováním francouzského vojenského velení v zemích střední a jihovýchodní Evropy). Pro nadcházející dvacetiletou etapu došly tedy v ČSR i Maďarsku uplatnění protichůdné zájmy imperialistické buržoazie obou zemí.

Československo — spojenec vítězných dohodových států — se zapojilo do procesu znovuuspořádání Evropy jako objekt jejich mocenských plánů, ale i jako subjekt, realizující v rámci možností vlastní představu strategicko-teritoriálně co nejvýhodněji zkomponovaného národního buržoazně-demokratického státu. Maďarsko se mimo očekávání politicko-společenských špiček i širokých vrstev obyvatelstva ocitlo přes veškerou snahu

v pozici pouze objektu, jak předpokládal francouzský mírový program (jeho účinky znásobila ještě dohodová reakce na revoluční události v zemi). Rozklad Uher, logické vyvrcholení národněosvobozeneckého boje utlačovaných národů, byl dohodovou politikou doveden do důsledků tak, aby vyhovoval koncepci „cordon sanitaire“ a přitom vylučoval vznik jednotného, mocenskopoliticky významného partnerského státního celku ve středoevropském a podunajském prostoru.

Na maďarské straně vyvolalo toto rozvržení půdorysu neutuchající, s léty postupně konkretizovanou a mezinárodně-politicky stále důležitější snahu o získání ztracených teritorií a postavení. Vlivem konkrétních zahraničních i vnitropolitických jevů byl rozsah revindikací v jednotlivých obdobích a vrstvách maďarské společnosti různý, v podstatě však směřoval k maximu. Revizní politika byla mimo jiné typická i pojetím současné situace jako provizória, s nímž se nelze pro budoucno smířit a jež je potřeba víceméně jen udržovat při životě, nikoli snad koncepčně budovat — pokud snad v některých aspektech ano, pak vždy s perspektívou budoucího nového svatoštěpánského impéria. Totalizující vnitropolitické rysy maďarského meziválečného režimu i předválečná tradice posunovaly těžiště jeho zahraniční politiky postupem času stále výrazněji od kontaktů s buržoazními demokratiemi ke spolupráci s fašistickou diktaturou italskou a posléze německou. Z dohodových mocností se horthysmus orientoval především na Anglii, opět ve shodě s tradicemi jisté části vládnoucích vrstev maďarské společnosti. Vztah k Francii nepředstavoval konstruktivní element maďarské politiky a konflikty konce dvacátých let potlačily jeho význam na minimum.

Buržoazně demokratické Československo, jeden z úhelných kamenů francouzského systému, v koncepci své zahraniční politiky bralo a zejména ve dvacátých letech i přeceňovalo svého jižního souseda jako prvořadé možné ohrožení své územní celistvosti, jež je potřeba blokovat za neustálé aktivity a pozornosti, aby se zamezilo jakémukoli možnému oživení jakékoli možné nové podoby staré monarchie, když anglosaské a později německé názory na roztržitost tohoto prostoru i různé spojenecké programy například polské nebyly neznámy. Ve 30. letech pochopilo Československo německou hrozbu jako daleko reálnější, ale tehdy neměly už jeho několikrát sblíživací pokusy s Maďarskem naději na úspěch. Francouzsko-československým představám o integraci střední a jihovýchodní Evropy už razantně konkurovaly plány a spojení fašistických států Osy.

V ovzduší od počátku nastolené rivality politické a narůstající rivality hospodářské zanikal a postupně utuchal zprvu výrazný vliv minulé existence českých zemí, Slovenska, Zakarpátí a Maďarska, jak jej i po zániku politické jednoty představovala například doplňující se hospodářská struktura tohoto území a přirozené směřování ekonomik ke kooperaci, a nemohly dojít podstatnějšího vlivu imanentní sblíživací tendence nové, jako např. vzájemný vliv, styk a vztahy levicového a pokrokového hnutí

v politice i kultuře obou zemí. Buržoazní systém v obou státech znemožnil vzájemné dorozumění nejen likvidací integrující socialistické revoluce, ale nastolením určitého typu vzájemných vztahů nakonec i v rovině vzájemné ochrany a kooperace samostatných malých buržoazních států na křižovatce imperialistických koncepcí.

S přihlédnutím k maximálnímu počtu především mezinárodněpolitických souvislostí lze meziválečné československo-maďarské vztahy periodizovat takto:

- I. 1918—1920. Období vzniku nových národních států, konfliktní krystalizace versailleského systému a vnitřních revolučních zápasů do vítězství buržoazie v obou zemích.
- II. 1920—1927. Léta stabilizace nového uspořádání, úsilí o jeho zabezpečení na straně jedné a vytváření pozic pro hledání cest k jeho rozvratu na straně druhé. Zároveň období relativní kulminace vzájemných vztahů na nejrůznějších úrovních, způsobené dozníváním bývalé koexistence a hledání modu vivendi ve změněných podmínkách, zvláště mezi levicovými a pokrokovými vrstvami obou zemí a v oblasti hospodářské.
- III. 1927—1933. Mezidobí, v němž nová zahraničněpolitická orientace Maďarska spolu s projevy světové hospodářské krize se stává předstupněm bezprostředního zapojení do dvou soupeřících bloků evropské politiky 30. let.
- IV. 1933 — konec r. 1937. Etapa, kdy orientace na Německo s Itálií ve střeoevropské politice činí z protitrianonského revizionismu definitivně určující faktor vztahu k ČSR.
- V. Konec r. 1937 — 15. 3. 1939. Období konkrétních plánů a konkrétní spolupráce s ostatními participanty na rozbití ČSR a rozpadu versailleského systému.

Tématicky se jeví důležitými následující okruhy otázek: kontakty mezinárodněpolitické a diplomatické, vztahy obou zemí k velmocem, k ostatním nástupnickým státům, Malé dohodě, střeoevropským zemím a SSSR, ke Společnosti národů a různým měnícím se politickým seskupením; vůbec pohyb vzájemných vztahů ve střeoevropském prostoru, jeho motivace a důsledky a expanzivní tendence vládnoucích tříd obou zemí. Dále vnitropolitická komparace společensko-třídního vývoje a politických systémů obou zemí, jejich vzájemné působení a vliv na obapolné vztahy. Úloha a postavení národnostních menšin. Revizionistická propaganda a činnost irredenty. Styky levicového a pokrokového hnutí obou zemí. Oblast styků a vztahů ekonomických. Kontakty ve sféře kulturní a ideové. Počátek problematiky pak tkví v otázkách vzniku národních států a rozpadu habsburské monarchie.

Východiskem studia československo-maďarských ekonomických vztahů bude nutně srovnávací pohled na hospodářský vývoj a vzájemné i zahraniční kontakty západní a východní části monarchie nejméně od poloviny minulého století, přičemž rok 1867 bude mezníkem spíše formálním,

když kořeny pozdější hospodářské struktury a státní ekonomické politiky sahají dokonce až do nejranejších fází kapitalistického vývoje a nebude možné je opomenout. V takto získané zpětné perspektivě bude usnadněn přístup k obsáhlému souboru problémů, vzešlých posléze z rozluky Rakousko-Uherska v oblasti průmyslové, zemědělské a zvláště obchodní, dopravní, finanční na státní úrovni i na úrovni jednotlivých kapitálových a produkčních seskupení a vazeb. Bude nezbytné vyložit, jak souvisel průběh této odluky a její výsledky s vnitropolitickým a mezinárodním vývojem a jak přímo či zprostředkovaně ovládal události a postoje v každé z partnerských zemí.

Vlastní ekonomické vztahy mezi ČSR a Maďarskem jako „novou cizinou“ se opět rozloží do složitě propojené soustavy otázek. Především je bude třeba citlivě periodizovat na pozadí vnitřní politiky, se zřetelem na konkrétní projevy hospodářských zájmů jednotlivých kruhů vládnoucích vrstev na obou stranách a v zapojení do potrianonského vývoje mezinárodních vztahů bilaterálních i celoevropských aniž by byl setřen rys jisté svébytnosti těchto vztahů. Průběh, objem, sortiment a způsob směny zboží, míru saturace obou trhů tímto zbožím a místo směny v celkových zahraničně obchodních bilancích bude třeba studovat zároveň s vývojem celní a tarifní politiky a smluvních úprav směny od kompenzací a povolovacího řízení až k řádným obchodním smlouvám. Pozornost bude třeba věnovat valutové a vůbec měnové politice obou zemí, jak nacházely svůj odraz v ekonomických kontaktech i vnitřním vývoji druhého státu a dále otázkám dopravy a tranzitu železničního, silničního a především vodního. Bude zapotřebí srovnat úlohu cizího kapitálu a hospodářsky expanzivní snahy Prahy a Budapešti a pozici těchto snah v kontextu politického uspořádání zejména střední a jihovýchodní Evropy. Předmětem zájmu se budou muset stát společné nebo reciproční hospodářské instituce, ať už kapitálové — výrobní, obchodní, finanční či dopravní, nebo například informační a administrativní. V neposlední řadě budou hodny pozornosti i výsledky komparace některých aspektů sociální politiky obou zemí. Všechny tyto otázky by měly být předmětem dalšího hloubkového studia, než se dostane obrazu čs.-maďarských ekonomických vztahů meziválečného období určitějších obrysů.

Hodlá-li tato předkládaná práce přispět k bádání v oblasti svrchu naznačené, činí tak s plným vědomím toho, že její pohled zdaleka nemůže být komplexní. Je z prvních experimentů v „mapování“ sféry ekonomických vztahů ČSR a Maďarska v meziválečném období a vůbec prvním pokusem o postižení vývoje obchodněpolitických vztahů těchto dvou států.¹⁾

